INKLYUZIV TA’LIMDA KITOBXONLIKNING AHAMIYATI

Kamoljonova Dilfuza Xoldorovna
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti matbuot kotibi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori PhD
https://doi.org/10.5281/zenodo.22787973

Annotatsiya. *Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida kitobxonlikning o‘quvchilar intellektual, ma’naviy-axloqiy va ijtimoiy rivojlanishidagi ahamiyati yoritilgan. Inklyuziv ta’lim barcha bolalarga, jumladan, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarga ham teng ta’lim olish imkoniyatini yaratishni nazarda tutadi. Bunday muhitda kitobxonlik o‘quvchilarning bilim olish, mustaqil fikrlash, muloqot qilish, tasavvurini kengaytirish va jamiyatga moslashish ko‘nikmalarini shakllantirishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi.*

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, kitobxonlik, mutolaa, alohida ta’lim ehtiyojlari, o‘quvchi, pedagog, elektron kitob, audio kitob, ta’lim, bag‘rikenglik.*

Abstract. *This article explores the significance of reading in the intellectual, spiritual, moral, and social development of students within an inclusive education environment. Inclusive education aims to provide equal educational opportunities for all children, including students with special educational needs. In such an environment, reading is considered one of the effective means of developing students’ knowledge acquisition, independent thinking, communication, imagination, and social adaptation skills.*

Keywords: *inclusive education, reading, literacy, special educational needs, student, teacher, e-book, audiobook, education, tolerance.*

Bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri har bir bolaning sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlashdan iborat. Bolalarning jismoniy, ruhiy, intellektual yoki boshqa individual xususiyatlaridan qat’i nazar, ularning ta’lim jarayonida faol ishtirok etishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish zamonaviy pedagogikaning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Shu nuqtayi nazardan, inklyuziv ta’limning rivojlanishi alohida ahamiyat kasb etadi.

Inklyuziv ta’lim – barcha o‘quvchilarni umumiy ta’lim muhitiga jalb etish, ularning individual ehtiyojlarini hisobga olish va har bir bola uchun ta’lim olish imkoniyatini yaratishga qaratilgan pedagogik yondashuvdir. Bunda o‘quvchining imkoniyati emas, balki uning ta’lim olish ehtiyoji markazga qo‘yiladi.

Inklyuziv ta’limni samarali tashkil etishda darslik va o‘quv qo‘llanmalaridan tashqari, badiiy adabiyot va kitobxonlik faoliyati ham muhim o‘rin tutadi. Kitob o‘quvchiga nafaqat bilim beradi, balki uning hissiy dunyosini boyitadi, tafakkurini rivojlantiradi, yaxshilik va yomonlik, do‘stlik, mehr-oqibat, insonparvarlik kabi tushunchalarni anglashiga yordam beradi.

Ayniqsa, inklyuziv sinflarda kitobxonlik barcha o‘quvchilarni yagona maqsad atrofida birlashtiruvchi vosita bo‘la oladi. Birgalikda kitob o‘qish, asar qahramonlarini muhokama qilish, ertak va hikoyalar asosida suhbatlar tashkil etish o‘quvchilar o‘rtasidagi muloqotni kuchaytiradi. Bu esa alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning jamoaga moslashuviga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Kitobxonlik insonning bilim va dunyoqarashini kengaytiruvchi, nutqini rivojlantiruvchi hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantiruvchi muhim faoliyatdir. Muntazam kitob o‘qigan bola atrof-muhitni chuqurroq anglaydi, turli voqea-hodisalarga nisbatan o‘z munosabatini shakllantiradi. Inklyuziv ta’limda esa kitobxonlikning vazifasi yanada

kengayadi. Chunki bu jarayonda kitob faqat bilim olish vositasi bo‘lib qolmay, balki ijtimoiy muloqot va tarbiya vositasiga ham aylanadi.

Inklyuziv sinfda turli qobiliyat va imkoniyatlarga ega bo‘lgan o‘quvchilar birgalikda ta’lim oladi. Ularning qiziqishlari, o‘zlashtirish darajasi va ma’lumotni qabul qilish usullari bir-biridan farq qilishi mumkin. Shuning uchun kitobxonlikni tashkil etishda ham individual yondashuv zarur.

Masalan, ko‘rishida qiyinchilik bo‘lgan o‘quvchi uchun audio kitoblardan, yirik shriftli adabiyotlardan yoki elektron formatdagi materiallardan foydalanish mumkin. O‘qishda qiyinchilikka duch keladigan bolalar uchun esa qisqa matnlar, rasmlar bilan boyitilgan kitoblar, sodda va tushunarli hikoyalardan foydalanish samarali natija beradi.

Demak, inklyuziv ta’lim sharoitida “hamma bir xil kitobni bir xil usulda o‘qishi kerak” degan yondashuv emas, balki “har bir bola kitob mazmunini o‘z imkoniyatiga mos tarzda anglay olishi kerak” degan tamoyil muhimdir. Kitobxonlik bolaning ko‘plab qobiliyatlarini rivojlantiradi. Avvalo, muntazam mutolaa o‘quvchining lug‘at boyligini oshiradi. Bola yangi so‘zlar va iboralar bilan tanishib, ularni kundalik nutqida qo‘llashni o‘rganadi. Bu ayniqsa nutqiy rivojlanishida qiyinchiliklarga ega bo‘lgan o‘quvchilar uchun muhimdir. Kitob o‘qish jarayonida bolaning diqqatini jamlash qobiliyati ham rivojlanadi. U voqealar ketma-ketligini kuzatadi, qahramonlarning xatti-harakatlarini tahlil qiladi va asar yakunini oldindan taxmin qilishga harakat qiladi. Bunday mashqlar xotira va tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, badiiy asarlar o‘quvchining hissiy-intellektual rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Bola asar qahramonining quvonchi, qayg‘usi, qo‘rquvi yoki hayajonini tasavvur qilish orqali boshqa insonlarning his-tuyg‘ularini tushunishga o‘rganadi. Bu jarayon empatiya, ya’ni boshqalarning holatini tushunish qobiliyatini shakllantiradi.

Inklyuziv ta’lim uchun empatiyaning ahamiyati juda katta. Chunki sinfda turli imkoniyatlarga ega bo‘lgan bolalar o‘zaro hamkorlik qiladi. Kitoblarda nogironligi bo‘lgan shaxslar, turli ijtimoiy guruh vakillari yoki hayotida qiyinchiliklarga duch kelgan qahramonlarning ijobiy obrazlarda tasvirlanishi o‘quvchilarda stereotiplarning kamayishiga yordam beradi. Kitobxonlik bolaning mustaqilligini ham rivojlantiradi. O‘quvchi mustaqil ravishda kitob tanlash, o‘qish, mazmunini tushunish va o‘z fikrini bildirishga odatlanadi. Bu esa uning o‘z kuchiga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Inklyuziv muhitda kitob tanlashda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari bilan bir qatorda, individual ta’lim ehtiyojlarini ham hisobga olish zarur.

Birinchi navbatda, kitob mazmuni o‘quvchining yoshiga mos bo‘lishi kerak. Juda murakkab matn bolaning kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqishini pasaytirishi mumkin. Shu sababli boshlang‘ich bosqichda qisqa, sodda va mazmunli hikoyalar, ertaklar hamda rasmlar bilan boyitilgan kitoblardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Ikkinchi muhim tamoyil kitoblarning xilma-xilligidir. O‘quvchilarga faqat darslik bilan cheklanib qolmasdan, badiiy asarlar, ilmiy-ommabop kitoblar, ensiklopediyalar, ertaklar, she’rlar va bolalar jurnallarini ham tavsiya qilish kerak.

Uchinchi tamoyil kitoblarning inklyuziv mazmunga ega bo‘lishidir. Adabiyotlarda turli imkoniyatga ega insonlarning hayoti, mehnati va jamiyatdagi o‘rni ijobiy aks ettirilsa, bu o‘quvchilarda inson qadr-qimmatiga hurmatni shakllantiradi.

To‘rtinchi tamoyil foydalanish qulayligidir. Kitobning shrift kattaligi, rasmlarning aniqligi, matnning hajmi va elektron formatda mavjudligi ayrim o‘quvchilar uchun muhim omil bo‘lishi mumkin. Zamonaviy axborot texnologiyalari kitobxonlikni rivojlantirish uchun yangi

imkoniyatlar yaratmoqda. Elektron kitoblar, audiokitoblar va raqamli ta’lim resurslari inklyuziv ta’limda ayniqsa katta ahamiyatga ega. Audiokitoblar o‘qishda yoki ko‘rishda qiyinchilikka ega bo‘lgan o‘quvchilar uchun qulay vosita hisoblanadi. O‘quvchi matnni tinglash orqali asar mazmunini tushunishi, qahramonlarning nutqi va voqealar rivojini tasavvur qilishi mumkin. Elektron kitoblarning yana bir afzalligi — matn hajmini kattalashtirish, ekran yorqinligini moslashtirish yoki ayrim hollarda matnni ovozli shaklda eshittirish imkoniyatining mavjudligidir. Bu individual ehtiyojga ega o‘quvchilar uchun qulaylik yaratadi.

Biroq texnologiyalardan foydalanish kitobning o‘zini to‘liq almashtirishi kerak emas. Aksincha, an’anaviy kitob, elektron kitob va audio materiallardan o‘quvchining ehtiyojiga qarab kompleks foydalanish maqsadga muvofiq.

Bolaning kitobxonlikka munosabati, avvalo, oilada shakllanadi. Agar ota-ona muntazam kitob o‘qisa, farzandiga ertak yoki hikoyalar o‘qib bersa, kitob mazmuni haqida suhbatlashsa, bolada mutolaaga nisbatan ijobiy munosabat paydo bo‘ladi.

Inklyuziv ta’lim sharoitida oila va maktab hamkorligi yanada muhimdir. Ota-onalar o‘qituvchi bilan birgalikda farzandiga mos kitoblarni tanlashi, uyda mutolaa uchun qulay muhit yaratishi mumkin.

Oilada “kitobxonlik vaqti”ni tashkil etish yaxshi samara beradi. Masalan, har kuni 15–20 daqiqa davomida bola bilan birgalikda kitob o‘qish va uning mazmunini muhokama qilish mumkin. Bunda bolaning o‘qish tezligidan ko‘ra, mazmunni tushunishi va o‘z fikrini bildirishiga e’tibor qaratish lozim.

Agar bola mustaqil o‘qishda qiynalsa, ota-ona unga matnni ovoz chiqarib o‘qib berishi yoki audiokitobdan foydalanishi mumkin. Eng muhimi, bolaning kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqishini pasaytiradigan tanbeh va majburlashlardan saqlanishdir. Inklyuziv ta’limning muhim maqsadlaridan biri jamiyatda tenglik, o‘zaro hurmat va bag‘rikenglikni shakllantirishdir. Kitobxonlik bu maqsadga erishishda samarali tarbiyaviy vosita bo‘la oladi.

Bolalar adabiyotidagi qahramonlar orqali o‘quvchilar turli insonlarning hayot tarzi va muammolari bilan tanishadilar. Masalan, qiyinchiliklarni yengib o‘tgan, o‘ziga xos qobiliyatga ega bo‘lgan yoki boshqalarning yordamiga muhtoj qahramonlar haqidagi hikoyalar o‘quvchilarda mehr-shafqat va hamdardlik tuyg‘ularini kuchaytiradi. Bunday asarlarni o‘qigandan so‘ng o‘qituvchi o‘quvchilarga “Siz qahramonning o‘rnida bo‘lganingizda nima qilgan bo‘lardingiz?”, “Qahramonga qanday yordam berish mumkin?”, “Nima uchun insonlarni tashqi ko‘rinishi yoki imkoniyatiga qarab baholamaslik kerak?” kabi savollar berishi mumkin. Bu kabi suhbatlar bolalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish bilan birga, ularni insonlarni hurmat qilishga o‘rgatadi.

Maktabda inklyuziv kitobxonlik muhitini yaratish uchun turli tadbirlarni tashkil etish mumkin. Bunday tadbirlarda barcha o‘quvchilarning faol ishtirok etishiga imkon berish muhim. Tadbirlar davomida o‘quvchilarning individual imkoniyatlari hisobga olinishi kerak. Kimdir she’r o‘qishi, boshqasi rasm chizishi, yana bir o‘quvchi hikoya mazmunini so‘zlab berishi mumkin. Shu orqali har bir bola o‘z qobiliyatini namoyon qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Kitobxonlik burchaklarini tashkil etish ham samarali usullardan biridir. Sinfda o‘quvchilarning yoshiga mos, rang-barang va qiziqarli kitoblar joylashtiriladi. Kitoblarni o‘quvchilar bilan birgalikda tanlash ularning mas’uliyatini oshiradi. Inklyuziv ta’limda kitobxonlikni tashkil etishda ayrim muammolar ham uchrashi mumkin. Eng avvalo, barcha o‘quvchilar uchun moslashtirilgan adabiyotlarning yetarli emasligi muammo bo‘lishi mumkin. Ba’zi maktablarda audiokitoblar, yirik shriftli kitoblar yoki boshqa moslashtirilgan resurslarning

kamligi kuzatiladi. Shuningdek, pedagoglarning barcha turdagi individual ta’lim ehtiyojlari bo‘yicha metodik tayyorgarligi ham bir xil darajada bo‘lmasligi mumkin.

Yana bir muammo – ayrim o‘quvchilarning kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqishining pastligi. Bugungi raqamli muhitda bolalar ko‘proq qisqa videolar va ko‘ngilochar kontentga qiziqishi mumkin. Shu sababli kitobxonlikni zamonaviy va qiziqarli metodlar asosida tashkil etish zarur.

Mazkur muammolarni hal etish uchun maktab kutubxonalarini zamonaviy adabiyotlar bilan boyitish, elektron va audio resurslardan foydalanish, pedagoglarning malakasini oshirish hamda ota-onalar bilan muntazam hamkorlikni yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq.

Kitobxonlik orqali alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan o‘quvchilar o‘z imkoniyatlarini namoyon qilish, mustaqil fikrlash va jamoada faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Birgalikda kitob o‘qish esa sinfdagi barcha bolalarni birlashtirib, o‘zaro hurmat va hamkorlik muhitini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. Toshkent, yangi tahrir.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ular ning bandligiga ko‘maklashish hamda ijtimoiy faolligini yana da oshirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-57-sonli Qarori. Toshkent, 2021-yil 21-dekabr.
3. Inklyuziv ta’lim texnologiyasi. D.S.Qaxarova. “Fan va texnologiya” nashriyoti. – Toshkent: 2014-y.
4. Inklyuziv ta’lim: nazariya va metodika. Darslik. F.U.Qo dirova, D.A.Pulatova. – Chirchiq: 2022 y.
5. Inklyuziv ta’lim. Gospital pedagogika. D.Sh.Nafasov, I.X.Ruzimova, I.Q.Sayfullayeva, N.B.Djabbarova. Darslik. – Toshkent: 2024-y.
6. Inklyuziv ta’lim barkamol avlod tarbiyasida. K.Kolo gon, Z.Mavavalla. Metodik qo‘llanma. Toshkent: 2025-y.